

W poszukiwaniu drugiego Bielinka

Dariusz Kiewlicz

ul. Unii Europejskiej 36, 65-980 Zielona Góra
dariusz.kiewlicz@zielonagora.lasy.gov.pl

Leśno-stepowe cenne zbiorowiska roślinne w Bielinku nad Odrą zostały objęte ochroną prawną już w 1927 roku w państwie niemieckim, a następnie – po wojnie – od 1957 r. kontynuowano ochronę rezerwatową w Polsce. Objęcie ochroną prawną miało na celu przede wszystkim dbałość o jedyne w skali Polski stanowisko dębu omszonego (*Quercus pubescens*). Ciągłe nierozstrzygnięte pozostaje pochodzenie tych kilkuset egzemplarzy dębów należących do nietypowego dla naszej szerokości geograficznej gatunku, który zdomował się na nadodrzańskich skarpach w okolicach Cedyni. Zwolennicy naturalności stanowiska chcieliby w nim widzieć relikw zbiorowiska roślinnego, pozostałego po okresie polodowcowego optimum klimatycznego, inni optują za antropogenicznym pochodzeniem tej dąbrowy, związanym z dawnym „importem” winorośli, a przy tym – być może eksperymentalnie, bądź zupełnie przypadkowo – żołądzi dębu omszonego. Abstrahując jednak od proveniencji *Q. pubescens* w Bielinku warto pamiętać, że drzewo to jest tylko jednym z elementów cennego zbiorowiska leśnego: kserotermicznej dąbrowy *Quercetum pubescenti-petraeae*, która jest zaliczona do priorytetowego siedliska przyrodniczego: ciepłolubnych dąbrów – *91I0. Co do wyróżnienia i sklasyfikowania tego zbiorowiska, jako odrębnego zespołu fitosocjologicznego są bardziej zgodni, gdyż przynależność do związku *Quercion pubescenti-petraeae* nie budzi większych zastrzeżeń, a odrębność od zespołu *Potentillo albae-Quercetum* jest wyraźna. Decyduje o tym swoisty układ występujących tu roślin charakterystycznych dla związku, z których najważniejsze oprócz dębu omszonego to: nawrot czerwonoślękitny (*Lithospermum purpureocaeruleum*), ciemiężyk białokwiatowy (*Vincetoxicum hirundinaria*), pierwiosnek lekarski (*Primula officinalis*), fiołek kosmaty (*Viola hirta*) i kłosownica pierzasta (*Brachypodium pinnatum*). Nawrot czerwonoślękitny oraz notowane w przeszłości, obecnie uznane za wymarłe, oman niemiecki (*Inula germanica*) i szyplin zielny (*Dorycnium herbaceum*), mają (miały) swoje stanowiska prawdopodobnie tylko w tym rezerwacie.

Wiedziony ciekawością i pewnie też nieodłączną rodzajowi ludzkiemu pasją odkrywcy, postanowiłem spenetrować bardzo podobny geomorfologicznie obszar, położony również wzdłuż Odry, ale 120 kilometrów (w linii prostej) na południe; w rejonie Krosna Odrzańskiego. Kierując się z Krosna na wschód, wzdłuż północnego

brzegu Odry, docieramy do wypiętrzonej moreny, o którą wręcz ociera się Odra, w przeszłości i współcześnie przyczyniając się do erozji gwałtownie opadającej ku rzece skarpy. Interesujące strome, miejscami wręcz urwiste zbocze moreny o południowej wystawie położone jest pomiędzy miejscowościami Chyże i Gostchorze. Teren zbocza pokrywają lasy i zadrzewienia porożcinane erozyjnymi wąwozami, w których płyną niewielkie strumienie z lokalnych źródeł. Miejsce to upodobał sobie wcześniej Słowianie, którzy w VII w. założyli tutaj cypłowe grodzisko obronne, a jego forma i kształt są dobrze zachowane i czytelne w terenie. Gród ten, łącznie z pobliskimi osadami w Krośnie i Połupinie, stanowił element obrony Słowian przed inwazją z zachodu, w miejscu, gdzie szeroko rozlewająca się Odra dawała możliwość przeprawienia się przez nią w bród.

Pięciokilometrowy odcinek przedmiotowej skarpy stanowi część pagórka morenowego zbudowanego w sposób niejednorodny z glin i piasków pochodzenia lodowcowego. W jedynym profilu glebowym wykonanym na tym terenie w ramach sporządzania operatu siedliskowego dla Nadleśnictwa Bytnica (2005) opisano zwałowe gliny średnie z wierzchu spiaszczone, zawierające CaCO_3 (2,1%) z podtypem gleby Dbr (deluwialne brunatne). Różnica wysokości pomiędzy poziomem Odry (ok. 40 m n.p.m.) a najwyższymi punktami skarpy dochodzi do 45 m. Średnie spadki terenu zawierają się w przedziale 40–50%, co powoduje, że w miejscach najbardziej stromych występuje lokalnie zerodowana, naga pokrywa glebowa.

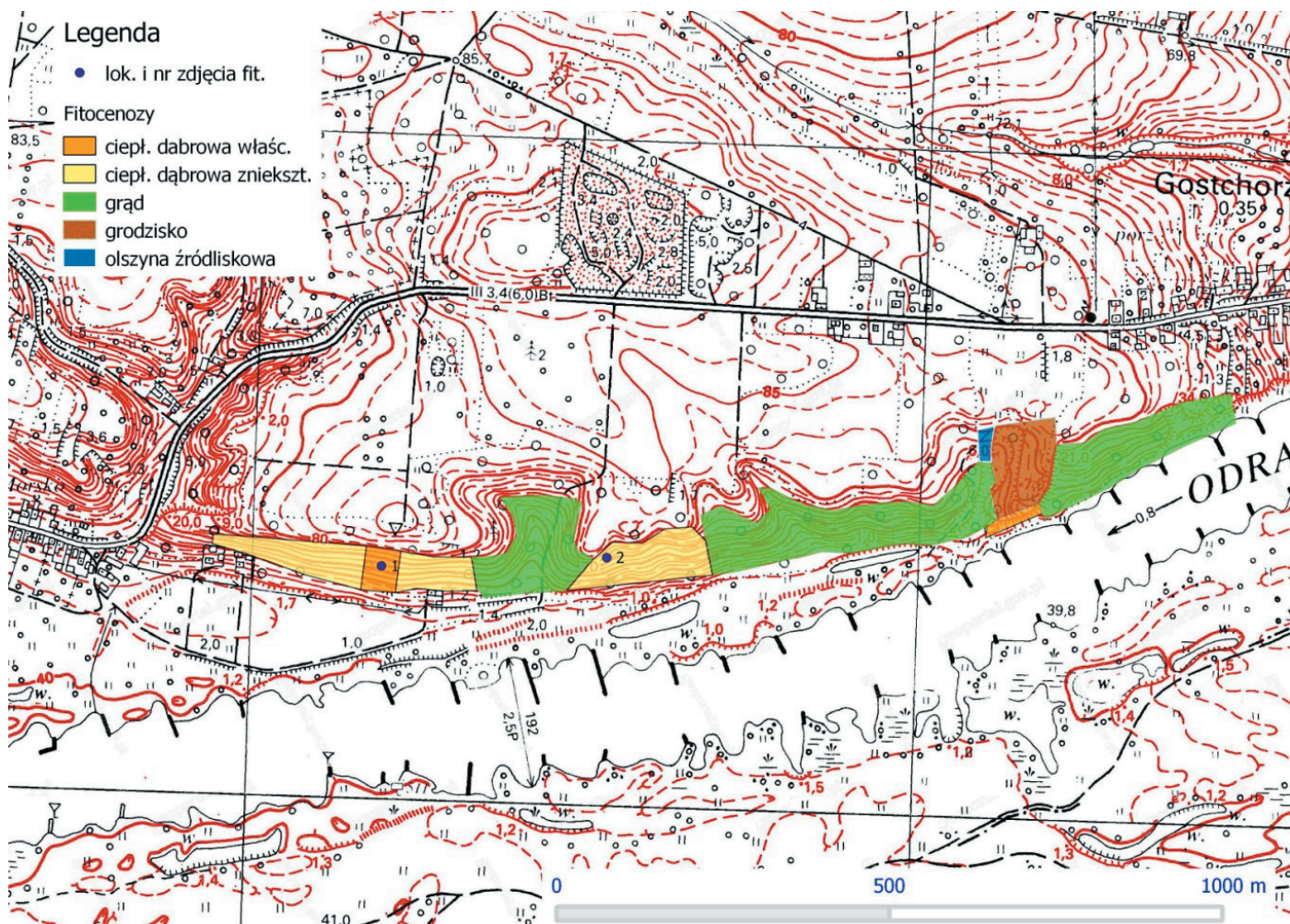
Ryc.1 . Miejsce widokowe na grodzisku

Ryc. 2. Młode dęby widoczne ze szczytu skarpy

W takich warunkach identyfikacja rosnących tu dębów nastęrcza wielu trudności. Badanie kilkudziesięciu egzemplarzy drzew, których gałęzie były dostępne, nie dały niestety odkrywczych wyników. W dolnych częściach skarpy dominowały dęby szypułkowe, w strefach przyszczytowych zaś bezszypułkowe. Zdarzało się spotkać również sporo egzemplarzy o cechach pośrednich – prawdopodobnie mieszańców tych dwóch gatunków. Niemniej jednak, w miarę szczegółowa penetracja terenu pozwoliła znaleźć kilka ciekawych florystycznie miejsc, w tym typowych, dobrze wykształconych płatów ciepłolubnych dąbrów.

Najciekawszy płat dąbrowy występuje w miejscu oznaczonym na mapie numerem 1 (numer zdjęcia fitosocjologicznego). Jest to ok. 30-arowy fragment prześwietlonej dąbrowy z bujnym runem wysokości ok. 1 m, któremu niepowtarzalny charakter nadaje ciemiężyk białokwiatowy. W luźnej warstwie krzewów dominuje szakłak pospolity. Większy płat siedliska (oznaczony kolorem jasnożółtym) jest niestety pofragmentowany, przez co charakter fitocenozy został mocno zmieniony, głównie przez bujne podszyty tarniny, miejscami także neofity: ligustr pospolity i śnieguliczkę białą. Tu i ówdzie płaty siedliska zajęte są przez kilkunastoarowe kępy kolejnego z neofitów – robinii akacjowej. To drzewo zadomowiło się na dobre w pasie nadodrzańskim pomiędzy Nową Solą a Słubicami, a zostało tu ściągnięte w związku z istniejącymi na tym terenie w przeszłości winnicami, w których wykorzystywano kołki „akacjowe” jako podpory winorośli.

Ryc. 3. Lokalizacja wyróżnionych fitocenozy na tle mapy topograficznej

Fot.3. Bujne runo z dominującym ciemnykiem biało kwiatowym

Powierzchnia lasów i zarośli położonych na skarpie nadodrzańskiej pomiędzy Chyżem a Gostchorzem wynosi ok. 17 ha. Są to w większości grunty Skarbu Państwa w zarządzie Nadleśnictwa Bytnica, ale też ewidencyjne i pozaewidencyjne lasy innych własności. Oszacowano przybliżoną sumę powierzchni poszczególnych fitocenoz (tab. 1).

Tab. 1. Udział fitocenoz na analizowanej powierzchni

Fitocenoza	Pow. w ha	Uwagi
Zbiorowiska zastępcze	5,00	zdominowane głównie przez robinie akacjową
Ciepielubna dąbrowa (dobrze zachowana)	0,50	
Ciepielubna dąbrowa (zniekształcona)	2,80	bujne podszyty, neofityzacja
Grąd	7,30	wykazuje cechy środkowoeuropejskiego grądu zboczowego.
Źródłiskowy las olszowy	0,15	na torfowisku soligenicznym
Grodzisko	1,20	

W celu próby zaklasyfikowania tutejszej ciepłolubnej dąbrowy do zespołu roślinnego zgodnego z polską klasyfikacją fitosocjologiczną wykonałem 2 zdjęcia fitosocjologiczne (tab. 2). Zdjęcie numer 1 obejmuje

Tab. 2. Zdjęcia fitosocjologiczne

Nr zdjęcia	1	2	Nr zdjęcia	1	2
Data wykonania	21.05.2014	21.05.2014	<i>Stachys recta</i>	+	
Warstwy/Gatunki	Ilościowość (wg skali Braun-Blanqueta)		<i>Veronica chamaedrys</i>	+	
A	60%	80%	<i>Veronica teucrium</i>		1
<i>Quercus robur</i>	4	1	<i>Campanula persicifolia</i>	1	
<i>Quercus patraea</i>	+	3	<i>Digitalis grandiflora</i>	1	
<i>Robinia pseudoacacia</i>		+	<i>Melampyrum nemorosum</i>	1	
B	20%	40%	<i>Vicia tenuifolia</i>	+	
<i>Rhamnus cathartica</i>	2		<i>Poa pratensis</i>	+	
<i>Crataegus monogyna</i>	1		<i>Campanula rotundifolia</i>	+	
<i>Ulmus minor</i>	+	2	<i>Galium sylvaticum</i>	1	
<i>Pyrus communis</i>		1	<i>Salvia pratensis</i>	+	
<i>Robinia pseudoacacia</i>		1	<i>Alliaria petiolata</i>	+	1
<i>Rosa canina</i>	+	+	<i>Hypericum perforatum</i>	+	
<i>Cornus sanguinea</i>	+		<i>Bromus erectus</i>	1	
C	80%	70%	<i>Hieracium caespitosum</i>	+	
<i>Vincetoxicum hirundinaria</i>	2		<i>Hieracium murorum</i>		1
<i>Brachypodium pinnatum</i>	1	2	<i>Sanguisorba officinalis</i>	+	
<i>Dactylis polygama</i>	1	1	<i>Carex spicata</i>	1	
<i>Sedum maximum</i>	2	1	<i>Chaerophyllum temulum</i>	1	
<i>Clinopodium vulgare</i>	1		<i>Anemone nemorosa</i>		1
<i>Viola hirta</i>	1	2	<i>Galeobdolon luteum</i>	+	
<i>Silene nutans</i>	1	1	<i>Lathyrus niger</i>	+	+
<i>Euphorbia cyparissias</i>	1		<i>Lathyrus sylvestris</i>	+	
<i>Phyteuma spicatum</i>	1	1	<i>Lamium purpureum</i>	+	
<i>Achillea millefolium</i>	+		<i>Verbascum lychnitis</i>	+	
<i>Peucedanum cervaria</i>		1	<i>Melica nutans</i>		+
<i>Poa nemoralis</i>	+	1	<i>Viscaria vulgaris</i>		+
<i>Viola odorata</i>	+		<i>Galeopsis tetrahit</i>	+	

płat dobrze nasłonecznionej dąbrowy z bujnym, wysokim runem, natomiast zdjęcie nr 2 reprezentuje postać mocniej ocienioną z bujniejszym podszytem i runem o nieco odmiennym charakterze.

Badane dąbrowy wykazują dużo cech kserotermicznej dąbrowy z dębem omszonym *Lithospermum-Quercetum* (*Quercetum pubescenti petraeae*), takich jak: stokowe ciepłe położenie, zasobne podłoże bogate w wapń, niskopienny (do 15 m) drzewostan dębowy, obecność gatunków reprezentatywnych (*Vincetoxicum hirundinaria*, *Brachypodium pinnatum*, *Viola hirta*, *Ulmus minor*, *Rhamnus cathartica*, *Peucedanum cervaria*, *Stachys recta* i in.). Jednak brak dwóch podstawowych gatunków diagnostycznych, a więc *Quercus pubescens* i *Lithospermum purpureocaeruleum* (tworzących przecież nazwę zespołu), powoduje, że nie ma możliwości zaklasyfikowania zbiorowiska do syntaksonu *Quercetum pubescenti petraeae*. Czy fizjonomia tej fitocenozy wskazuje zatem przynależność do typowej świetlistej dąbrowy *Potentillo albae-Quercetum*? Też nie do końca. Brak jest bowiem takich gatunków diagnostycznych, jak: *Potentilla alba*, *Ranunculus polyanthemos*, *Pulmonaria angustifolia*, *Vicia cassubica*, *Melittis melissophyllum* oraz gatunków z klasy *Vaccinio-Piceetea*.

Przeglądając literaturę fitoscjologiczną obejmującą tematykę ciepłolubnych dąbrów natrafiłem na niemieckojęzyczną „Potencjalną naturalną roślinność Brandenburgii i Berlina” z 2005 r., a tam w grupie suchych lasów liściastych na glebach wapiennych, wyróżnia się zespół Schwalbenwurz-Eichenwald, czyli las dębowy z ciemiężnikiem białokwiatowym. Opis zespołu oraz analiza zamieszczonych w niemieckim opracowaniu zdjęć fitoscjologicznych bardzo pasuje do charakteru dąbrów w rejonie Gostchorza. Schwalbenwurz-Eichenwalder opisane są jako niskopiennie, luźne lasy dębowe o rozłożystych koronach, z gruszą i szakłakiem pospolitym w podszyści. Charakterystyczne gatunki runa to oprócz wspomnianego ciemiężyka, także kłosownica pierzasta i fiołek kosmaty. Lasy te koncentrują się w rejonie dolnej Odry, a więc strefie o małej ilości opadów, w położeniach o słonecznej wystawie, na obojętnych i zasadowych glebach gliniastych, pozwalających zapewnić – mimo niekorzystnych warunków termicznych – choćby minimalny bilans wodny. Podobieństwo dąbrowy w Gostchorzu do zespołu niemieckiego wynika z obecności także takich roślin, jak: rozchodnikowiec wielki, róża dzika, kupkówka Aschersona, wiechlina gajowa, przetacznik ożankowy, krwawnik pospolity, lepnica zwisła, szalwia łąkowa, wilczomlecz sosnka czy pajęcznica liliowata.

W sąsiedztwie grodziska znajduje się bardzo ciekawe, niewielkie torfowisko soligeniczne z olszyną źródli-skową, a więc kolejne priorytetowe siedlisko przyrodnicze (*91E0-4), a jego obrzeża porośnięte są rzadkim i chronionym skrzypem olbrzymim (*Equisetum telmateia*). W części grądowej omawianego obszaru udało się znaleźć stanowisko bardzo rzadkiego storczyka: buławnika wielkokwiatowego (*Cephalanthera damasonium*), a w różnych miejscach, w tym mocno antropogenicznie zmienionych, występuje pajęcznica liliowata (*Anthericum liliago*).

Systematyzując obserwacje wyniesione z pobieżnej przecież analizy florystyczno-fitoscjologicznej, można stwierdzić na omawianym obszarze występowanie cennych elementów przyrodniczych (tab. 3).

Tab. 3. Zestawienie elementów cennych przyrodniczo

Elementy cenne przyrodniczo	Rodzaj ochrony	Status w Wielkopolsce i na Pomorzu Zachodnim*
Zbiorowiska roślinne		
Ciepłolubne dąbrowy	Przyrodnicze siedlisko priorytetowe	Bardzo rzadkie, bezpośrednio zagrożone wymarciem
Źródłiskowe lasy olszowe na niżu	Przyrodnicze siedlisko priorytetowe	Bardzo rzadkie, narażone na wyginięcie
Grądy środkowoeuropejskie	Siedlisko przyrodnicze	Rozpowszechnione, narażone na wyginięcie
Gatunki roślin		
Buławnik wielkokwiatowy	ścista	narażony na wyginięcie
Pajęcznica liliowata	ścista	narażona na wyginięcie
Gorysz siny	–	narażony na wyginięcie
Czyściec prosty	–	narażony na wyginięcie
Skrzyp olbrzymi	ścista	rzadki

* wg opracowania w ramach projektu WWF Zielona Wstęga Odra-Nysa

W SDF zatwierdzonego w 2014 r. przez Radę Ministrów obszaru do wyznaczenia jako obszar siedliskowy Natura 2000 „Krośnieńska Dolina Odry” nie figurują przedstawione powyżej cenne elementy przyrodnicze. Przy opracowaniu planu zadań ochronnych dobrze byłoby ująć ten interesujący obszar i zaprojektować ochronę czynną siedlisk przyrodniczych, które ulegają degradacji. Ze zbiorowiskami kserotermicznymi związana jest również specyficzna, rzadka fauna, która wymagałaby w tym rejonie inwentaryzacji i ewentualnego przyjęcia rozwiązań ochronnych.